

bilgi vermiş ve her bölümü kendi içinde Mağrib alfabesi tertibine göre sıralamıştır. Terim anlamında sahâbe kabul edilen kimseler dışında mümin olarak Hz. Peygamber'le bir defa karşılaşan veya onu bir defa görenlerle ondan duyduğu tek cümleyi rivayet edenlere, Resûlullah hayatta iken müslüman anne ve babadan doğan çocuklara, Hz. Peygamber'in kendisine dua ettiği ve yüzlerine baktığı bebeklere ve mümin olarak Hz. Peygamber'le bir şekilde münasebeti bulunan kimselere de eserde yer verilmiştir. İbn Abdülber kitabına *el-İstî'âb* adını vermekle birlikte çalışmasının bütün sahâbeyi ihtiva etmediğini ifade etmiş, eserinde yer almayan sahâbiler için yazılmasını istediği kitap ise talebesi Ebû Ali el-Gassânî tarafından kaleme alınmıştır (Zehebî, IV, 1234).

el-İstî'âb'in kaynakları arasında Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, Vâkıdî, Halife b. Hayyât, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Zübeyr b. Bekkâr, İbn Ebû Hayseme, İbnü'l-Cârûd, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ebû Bîşr ed-Dûlâbî, Ebû'l-Abbâs es-Serrâc, Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Ebû Ca'fer el-Ükayfî, Ebû Hâtım er-Râzî ve İbnü's-Seken gibi müelliflerin eserleri yer almışsa da İbn Abdülber yaşadığı coğrafi bölge itibarıyla İbn Kânî, Taberânî, İbn Şâhin, Ebû Abdullâh İbn Mende, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Müstağfirî gibi müelliflerin kitaplarından faydalanamamıştır. Ebû Ali el-Gassânî'den sonra İbn Fethûn Muhammed b. Halef (ö. 520/1126) *el-İstîlsâk 'ale'l-İstî'âb* adıyla esere iki ciltlik bir zeyil yazmış, *et-Tenbîh 'alâ evhâmî İbn 'Abdülber fi'l-İstî'âb* adlı diğer bir çalışmasında İbn Abdülber'in hatalarına işaret etmiştir. Ebû İshak İbnü'l-Emîn el-Endelûsî bu esere dair *el-İ'lâm bi'l-hiyetî'l-a'lâm min aşhâbi'n-nebî 'aleyhi's-selâm*, Mellâhî Müstedrek 'ale'l-İstî'âb ve Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Muhammed el-Cemâhîrî et-Tenûhî *el-İrticâl fi esmâ'ir-ricâl* adlı kitapları kaleme almışlar, ayrıca Ruşâtî, Ebû'l-Velîd İbnü'd-Debbâğ ve Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Abdülvâhid el-Gâfîkî *el-İstî'âb* üzerine zeyil yazmışlardır. Ebû'l-Velîd el-Vakkâşî ve İbn Dihye el-Kelbî'nin de eser üzerine hâşiyeleri vardır. Şehâbeddin Ahmed b. Yûsuf el-Ezraî *Ravzatü'l-aḥbâb fî muḥtaşari'l-İstî'âb*, İbn Ebû Tay Yahyâ b. Hamîde el-Halebî *Tehzîb*, Muhammed b. Muhammed b. Ali es-Senderûsî *eş-Şümûsü'l-mudî'e fî zikri aşhâbi hayri'l-berîyye (Dârü'l-kütübî'l-Mıṣriyye, s. 255)*, Münzîrî *Muḥtaşaru muḥtaşari'l-İstî'âb* (Ket-tânî, s. 413), Muhammed b. Ebû Bekir el-

Vâiz Lûbâbü'l-İstî'âb (Millet Ktp., Fey-zullah Efendi, nr. 1510), İbnü'z-Zehrâ Ömer b. Ali el-Veryağfî *Envârü üli'l-el-bâb fi'ḥtişâri Kitâbi'l-İstî'âb (a.g.e., a.y.)*, Muhammed b. Ya'kûb el-Halîfî *İ'lâmü'l-işâbe bi-a'lâmi's-şahâbe* adıyla *el-İstî'âb*'ı ihtisar etmişlerdir. İmâm-ı Sultânî Mustafa Efendi eseri Türkçe'ye tercüme etmeye başlamışsa da ölümü üzerine "hâ" harfinde kalmış, Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi çalışmayı "râ"-nın yarısına kadar sürdürebilmiştir (İÜ Ktp., nr. 1549, 3217; Nuruosmaniye Ktp., nr. 723).

el-İstî'âb ilk defa Haydarâbâd'da (I-II, 1318-1319/1900-1901), daha sonra aslına uygun olarak Mağrib alfabesi tertibiyle Kahire'de *el-İşâbe* kenarında (I-IV, 1323-1324/1905-1906, 1328/1910, 1333/1915), aynı baskıdan ofset usulüyle Bağdat'ta ve yine Kahire'de müstakil iki cilt halinde (1358/1939), Doğu İslâm dünyasında kullanılan yaygın alfabetik tertibe göre Ali Muhammed el-Bicâvî'nin tahkikiyle (I-IV, Kahire 1375-1380/1955-1960, 1389/1969; Beyrut 1992) yayımlanmıştır. İbn Fethûn ve İbn Hacer, *el-İstî'âb*'da 3500 civarında biyografi bulunduğunu söylüyorlarsa da *el-İşâbe* ile birlikte basılan nüshada 3624, Bicâvî neşrinde 4228 biyografi yer almaktadır. Bu farklılık, eser üzerinde yapılan çalışmaların bazı biyografilerin kitaba alınmasından kaynaklanmış olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), I, 1-25; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 291-292; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, IV, 1234; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 3-4; *Keşfü'z-zunûn*, I, 81; *Dârü'l-kütübî'l-Mıṣriyye*, *Fihristü'l-maḥtutât I: Muṣṭalaḥu'l-hadîs*, Kahire 1375/1956, s. 255; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 256, 413-414; Abdurrahman Utbe, *Ma'a'l-mektebeti'l-Arabîyye*, Beyrut 1404/1984, s. 119; Ali Yardım, *Hadis*, İzmir 1984, I, 81-82; Leys Suûd Câsim, *İbn 'Abdülber el-Endelûsî ve cühûdühü fi't-târîh*, Mansûre 1408/1988, s. 287-306; M. M. Nino, "La Obra genealogica de Ibn 'Abd al-Barr", *Actas de las Jornadas de cultura Árabe e Islámica: 1978*, Madrid 1981, s. 210-215; Şâkir Mahmûd Abdülmu'nîm, "Teṭavvürü't-te'lif fi ma'rifeti's-şahâbe ve'l-muşannefâtî'lletî berazet fih", *Mecelletü'l-baḥşî'l-ilmî ve't-türâşî'l-İslâmî*, sy. 4, Mekke 1401/1981, s. 357-359.

ALİ YARDIM

İSTİÂNE (الاستانة)

Şairin

bir ve daha çok mısra alıntı yapması
mânasında tazmin türü
(bk. TAZMİN).

İSTİARE (الاستارة)

İlgisi benzeşme olan
en önemli mecaz türü ve edebî sanat.

Sözlükte "ödünç istemek, ödünç almak" anlamına gelen *istîareyi* belâgat âlimleri, "bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisiyle ve bir karîneye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılması" şeklinde tarif etmişlerdir. Câhiz ve Abdülkâhîr el-Cürcânî gibi âlimler benzeşme ilgisi sebebiyle *istiareyi* bir teşbih türü olarak kabul ederken (*Esrârü'l-belâğa*, s. 20) Fahreddin er-Râzî, Sekkâkî ve daha sonra gelenler onu bir mecaz türü olarak görmüşlerdir.

İstiare kelimesine terim anlamında ilk defa yer veren Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771), İmrûülkays'ın avcı atının yabani hayvanları yakalamadaki hızını tasvir ederken kullandığı "kaydû'l-evâbid" (yabani hayvanların kemendi) ifadesini örnek göstermiştir. İbn Alâ'yı Hammâd er-Râviye, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ ve Asmaî takip etmiştir. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ bazı âyetleri tefsir ederken *istiare* üslûbuna işaret etmiş (*Me'âni'l-Kur'ân*, II, 91, 156, 263 vd.), Ma'mer b. Müsennâ da önceki belâgatçılara göre *istiareyi* daha geniş biçimde incelemiştir (*Nekâ'iz*, I, 275; II, 589). *İstiare*nin bir edebiyat terimi olarak ilk tanımını, "bir şeyi yerine geçebilecek bir başka şeyin adıyla adlandırma" şeklinde Câhiz yapmış ve "bedel, mesel, bedî" terimlerini *istiare* anlamında kullanmıştır (*el-Beyân*, I, 153, 284; IV, 55; *Kitâbü'l-Hayevân*, II, 280-283; IV, 273-278). Bu tanımı daha belirgin duruma getiren Ebû'l-Hasan el-Cürcânî *istiareyi* "asıl anlam yerine ödünç alınan (müstear) anlamla yetinilen, ibarenin nakledilenden başka bir ibare yerine kullanıldığı tür" olarak tanımlamış, iki taraf arasındaki ilginin benzeşme ilgisi, amacının da bu benzeşmede yakınlık sağlamak olduğunu belirtmiştir (*el-Vesâṭa*, s. 41). Fahreddin er-Râzî, İbn Ebû'l-İsba', Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî gibi belâgat âlimleri, Cürcânî'nin tanımladığı bu amacı "teşbihte mübalağa sağlamak" şeklinde ifade etmişlerdir.

İbn Sinân el-Hafâcî, Rummânî'nin "izah için ibarenin sözlük anlamından başka anlam aktarılması" biçimindeki tanımını naklettikten sonra "izah için" ifadesini, müşebbehin (müstear leh) durumunun benzetme yoluyla açıklığa kavuşturulması

şeklinde yorumlamıştır (*Sırrü'l-feşâha*, s. 118-120). Ebû Hilâl el-Askerî ise Rum-mânî'nin "izah için" ifadesini "bir amaç için" şeklinde değiştirmiş, istiarede kelimenin gerçek anlamından mecazi anlam-na nakledilmesindeki amacın açık olmayan anlamın açık hale getirilmesi olduğunu söylemiştir (*Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, s. 295).

İstiareyi, "bir şeyi diğer bir şeye benzetmek isterken açık bir şekilde teşbih etmek yerine kapalı bir biçimde teşbih yapmak" olarak tanımlayan Abdülkâhir el-Cürcânî (*Delâ'ilü'l-i'câz*, s. 67), diğer bir yerde asıl anlamından başka anlama nakledilen her ibarenin istiare olamayacağını, mecaz ve istiarenin gerçekleşmesi için naklin beraberinde iki anlam arasında uygun ilginin de bulunmasının şart olduğunu, bu sebeple anlam nakliyle teşekkül etmekle birlikte benzeşme ilgisi bulunmadığı için özel isimlerin istiare sayılmasının yanlış olduğunu ileri sürmüş (*Esrârü'l-belâga*, s. 374-375) ve örnek olarak "hasan" (güzel) kelimesinin sıfatlıktan özel isimliğe naklinin istiare sayılmadığını söylemiştir. Mürsel mecazları istiare ile karıştıran İbn Düreyd gibi lûgat ve dil âlimlerini eleştiren Cürcânî, benzetmenin iki temel ögesi de ibarede geçen örnekleri istiare olarak kabul etmez. Ona göre benzetmeyi oluşturan öğeler gerçek anlamlarını korur, istiarede ise müstear lafız mecazi anlama nakledilir (a.g.e., s. 219-224). Bedreddin İbn Mâlik (İbnü'n-Nâzım), istiarede gerçek anlamın kastedilmediğini belirleyen bir karînenin bulunması gerektiğini söyleyen ilk belâgat âlimidir (*el-Mişbâh*, s. 61).

İstiare, kendisinden mâna eğretilenen (müstear minh / müşebbeh bih), kendisine mâna eğretilenen (müstear leh / müşebbeh), eğreti lafız veya terkip (müstear, istiare), iki anlam arasındaki ilgi (câmi', müşâbehet alâkası), gerçek anlamı kasta engel olan karîne (karîne-i mâniya) şeklinde beş unsurdan teşekkül eder. Müstear minh ile müstear leh istiarenin taraflarını (temel unsurları) oluşturur.

Fiillerin alâkasız fâilleri veya mef'ulleri onların gerçek anlamda kullanılmadığını belirleyen karînelerdir. Meselâ اشتروا "الضلالة بالهدى" (Münafıklar hidayet karşılığında dalâleti satın aldılar) âyetinde "اشتروا" (satın aldılar) fiili "استبدلوا" (değiştirtiler) anlamında olup istiaredir. Çünkü "dalâlet" ile "hidayet"i "satın almak" fiiline mef'ul düşmesi bu fiili gerçek mânasıyla anlamamıza engel (karîne-i mâniya) teşkil eder. Mâna harfleri (edatlar)

ve zarfların soyut kavramlarla kullanılması onların gerçek anlamda olmadığını belirleyen karînedir. Dalâlete batmayı ve dalâletin kişiyi her yandan sardığını anlatan "أولئك في ضلال مبين" (Onlar apaçık bir dalâlet içindedir) âyetindeki "في" harf-i cerri, tam hidayet halinde olmayı ifade eden "أولئك على هدى من ربهم" (Onlar rablerinden bir hidayet üzerindedir) âyetindeki "على" harf-i cerri istiaredir. Çünkü dalâletle hidayet soyut kavramlardır. Gerçekte dalâletin içi, hidayetin üzeri yoktur. İstiaresinin güzelliği teşbihin hissettirilmemesi ölçüsünde artar. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim en güzel istiare örnekleriyle doludur. Onun icâz ve i'câz cihetlerinden biri de engin tasvir ve mâna yüklü bu istiarî mecazlarıdır.

Arap edebiyatında klasik dönemden itibaren en yaygın kullanılan sanatlardan biri olan istiare konusuna belâgat kitaplarında geniş yer verilmiş, ayrıca yalnız bu konuyu ele alan eserler yazılmıştır. Ebû'l-Kâsım es-Semerkindî'nin çok sayıda şerh ve hâşiyesi de bulunan (Brockelmann, *GAL*, II, 247-248; *Suppl.*, II, 259-260) *er-Risâletü's-Semerkindiyye'si* (*Ferâ'idü'l-fevâ'id*, Kahire 1276), Ali Kuşçu, Sabbân ve Ahmed Dahlân'ın *el-İsti'ârât* adlı risâleleri (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 235; *Suppl.*, II, 259, 399, 571, 810), Yûsuf Müsellem'in *en-Nazariyyetü'l-istibdâliyye li'l-isti'âre'si* (Yermük 1410/1989), Arapzâde Mehmed Emin Efendi'nin *er-Risâletü'l-Emîniyye fi'l-isti'âre'si* (Çorum İl Halk Ktp., nr. 2368/1), Ebûlmevâmin Mustafa Efendi'nin *Risâle fi'l-isti'âre'si* (Süleymaniye Ktp., Kasıdcizâde Mustafa Sırrı, nr. 675/29, vr. 119-129), Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'nin *Dürrerü'l-ibârât ve gurerü'l-işârât fi tahkiki me'ânî'l-isti'ârâtı* (Kahire 1407/1987) bunlar arasında sayılabilir.

İstiare, Arap belâgatındaki özellikleriyle Fars ve Türk edebiyatlarına da geçmiş, her iki edebiyattaki istiare tasnifleri Arap belâgatındaki örneklerinden hareketle şekillendirilmiştir. İstiare Türk dilinin tabii bünyesinde ve özellikle deyimlerde mevcut olup konuşma dili içindeki istiareli kullanımlarla da anlatım güzelleştirilmektedir. Bir kelimeyi asıl anlamını akla getirmeden kullanmanın mânayı güzel ifade etmede etkili bir yol olarak görülmesi istiarenin önemini arttırmıştır. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki istiare tasnifleri özü etkilemeyen bazı farklılıklar göstermekte olup bu farklılıkların kaynağı eski Arap belâgatçılarının görüş ayrılıklarına dayanmaktadır.

Belâgat kitaplarında istiare üç ana başlık altında incelenmiştir. 1. İstiare-i Musarraha. Yalnızca benzetilenle yapılan, benzetilen unsurun açık olarak zikredildiği istiare olup zayıf bir varlığın daha güçlü bir varlıkla ifadesidir. "Devletinde her ne la'l üdür ki cem' etti gözüm / Yüz suyuyla hâk-i pâiye nisâr etsem gerek" (Şeyhî) beytinde sevgilinin dudağının veya âşığın ağlamaktan kanlanan gözünün la'l (pembe yakut), sevgilinin dişlerinin veya âşığın göz yaşlarının da dürlü (inci) karşılanması gibi. Yalnızca benzetilenin zikredildiği bu şekle "istiare-i musarraha-i mutlaka" denilmektedir. Benzetilenle birlikte bir özelliği de söylenmişse ona da istiare-i musarraha-i müreşşaha adı verilir. Bu pekiştirmeli ve güçlü bir istiare türüdür. "Kadem kadem gece teşrîfi Nâilî o mehin / Cihan cihan elem-i intizâra değmez mi" beytinde sevgilinin "meh" (ay) olarak tanımlanması yanında ayın geceyle görünme özelliğinin de zikredilmiş olması bu tür bir istiaredir. İstiarede benzetilenle birlikte benzeyenin bir özelliği de söylenmişse istiare-i musarraha-i mücerrede yapılmış olur. Fuzûlî'nin, "Âşîyân-ı mürğ-i dil zülf-i perîşânındadır / Kanda olsam ey perî gönülüm senin yanındadır" beytinin ikinci misraında sevgili yerine benzetilen olarak "perî" kelimesi kullanılmış, fakat ilk misradaki "zülf-i perîşân" ile de bizzat sevgilinin (benzeyen) bir özelliği belirtilmiştir.

2. İstiare-i Mekniyye. Yalnızca benze-yenle yapılan istiaredir. Bu durumda benzetilen öge zikredilmeyip okuyucunun onu tayin etmesini sağlayacak bir ipucu verilir. Bâkî'nin, "Eşcâr-ı bâğ hırka-i tecrîde girdiler / Bâd-ı hazan çemende el aldı çenârdan" beytinde bahçedeki ağaçların dervişlere benzetilmesi kapalı istiaredir. Burada ağaçlar (benzeyen) söylenmiş, fakat derviş (benzetilen) söylenmemiş, onun yerine "tecrîd hırkasına girmek" ve "el almak" gibi dervişlere ait iki özellik ipucu olarak zikredilmiştir. Her kapalı istiarede, ona bağlı biçimde hayal gücüne dayanan "istiare-i tahyiliyye" adı verilen bir istiare türü daha teşekkül eder. Bu istiare kapalı istiarenin ipucu (karîne) durumunda bulunur. Şu âyet istiare-i mekniyye ve istiare-i tahyiliyyenin güzel örneklerindendir: "واخفض لهما جناح الذل من الرحمة" (Anne ve babana merhametle tevazu kanadını ger). Tevazu (züll), tehlikelere karşı yavrularına kanat geren kuşa benzetilmiş, kuşun lâzımı olan kanat (cenah) ve germek (hafz) fiili, tevazua izâfe edilmek suretiyle tevazu kanat ge-

ren hayalî bir kuş suretinde tasvir edilmiştir. Bâkî'nin yukarıda zikredilen beytinde hayal gücünün benzetilenin özelliklerini benzeyene (ağaçlar) isnat etmesi de aynı zamanda istiâre-i tahyiliye olur. Bu suretle hayal gücü hırka giyen, el alan bir ağaç türü üretmiş olmaktadır.

3. İstiâre-i Temsiliye (mürekkep istiâre, alegori). Bir ögenin değişik yönleri ve özelliklerinin benzetme konusu yapılarak istiâre edilmesidir. Bu durumda benzeyen söylenmeyip benzetilenin birden fazla özelliği zikredilir. "Seni bir adım ileri, bir adım geri atıyor görüyorum" cümlesinde bu tür bir istiâre mevcuttur. Çünkü fikirden fikire geçen tereddüt içindeki kimsenin soyut hali bir adım ileri, bir adım geri atan kimsenin somut haline teşbih edilmiştir. Gizli iş yapan bir kimse hakkında, "Saman altından su yürütüyor" denmesi de bu tür bir istiâredir. Sembolik anlatımlar ihtiva eden manzumelerin çoğu temsili istiâre üzerine kurulmuştur. Yahya Kemal'in, "Artık demir almak günü gelmişse zamandan / Meçhûle giden bir gemi kalkar bu limandan" mısralarıyla başlayıp ruhun ölüm yolculuğunu temsil eden "Sessiz Gemi", Faruk Nafiz'in, "Bin gemle bağlanan yağız at şaha kalkıyor / Gittikçe yükselen başı Allah'a kalkıyor" mısralarıyla başlayıp Kurtuluş Savaşı'ndaki Türk milletini temsil eden "At" şiiri, temsili istiâre üzerine kurulmuş ve her beyitte benzetmenin farklı yönleri sıralanmıştır. Mücerredin yerine müşahhasın konulması demek olan temsili istiâreye mesel de denir. Bunların halk arasında yaygın olarak kullanılanları ise atasözü haline gelmiştir. "Ayağını yorganına göre uzat" (yapabileceğin işe giriş) sözü buna bir örnektir.

Arap edebiyatında istiâre, taraflarının duyularla algılanır (hissî / mahsûs) veya akılla bilinir (aklî / ma'kûl) olmasına göre tarafları ve ilgisi hissî, tarafları hissî, ilgisi aklî; tarafları aklî; müsteâr minh hissî, müsteâr leh ve ilgi aklî; müsteâr leh hissî, müsteâr minh aklî; taraflar hissî, ilgisi mürekkep (kısmen hissî, kısmen aklî) olan istiâreler olmak üzere altı kısma ayrılır. "اشتعل الرأس شيباً" (Baş ak pak saç olup parladı [Meryem 19/4]) âyetinde tutuşma ve parlama (iştiâl), ağarma (ibydâd) anlamı için ödüncülenmiş olup aralarında renk itibarıyla benzerlik bulunan bu iki taraf ve vech-i şebah (câmi') gözle görülür olduklarından hissîdirler. Yine "من بعثنا من مرقدنا" (Bizi uykumuzdan kim uyardı? [Yâsîn 36/52]) âyetinde uyumak, uyku (merkad) ölüm (mevt) anlamı için istiâre edilmiş

olup her iki taraf da akılla bilinir keyfiyetlerdir. "Bir güneş gördüm" örneğinde güneş, "yüzü güzel kimse" anlamı için ödüncülenmiş istiârenin tarafları ve benzerlik yönü görülür keyfiyet olduğundan hissî ilgiyle hissînin hissîye istiâresi kabilinden olur; güneş kelimesi "şanı yüce kimse" anlamı için istiâre olursa taraflar görülür (hissî) olmasına rağmen şan yüceliği akılla bilinir bir keyfiyet olur. Dolayısıyla bu altıncı tür istiâreye örnek teşkil eder.

Türk edebiyatında ilm-i beyân konusu-nu ele alan eski belâgat kitaplarında istiâre farklı biçimlerde sınıflandırılmış, Cumhuriyet döneminde yazılan edebî sanatlarla ilgili eserlerde de genellikle bunlardan biri tekrar edilmiştir. Bu andandırma ve tasnifler içerisinde en çok kullanılan istiâre çeşitleri yukarıda tanıtılmıştır. İstiârenin en tutarlı tasnifini ve alt başlıklarını M. Kaya Bilgegil vermiştir (bk. bibl.). Buna göre Türk edebiyatında kullanılan istiâre çeşitleri şöyle sıralanabilir: 1. Lafzın tek veya birden çok oluşuna göre: a) Müfred istiâre. Tek kelime veya tanılamadan oluşan istiâredir. Asker için "arslan", namaz için "dinin direği" denilmesi gibi. Buna yalın istiâre veya "istiâre-i sâzice" adı da verilir. b) Mürekkep istiâre. Bir cümlemin veya sözün istiâre olmasıdır. Buna temsili istiâre veya sadece temsil de denir. "Bir menfaat elde etmek uğruna zarar ve sıkıntılara katlanmak" anlamında, "Gülü seven dikenine katlanır" denilmesi gibi. 2. Tarafların bir şeyde birleşip birleşmemesine göre: a) Vifâkî istiâre. Tarafları bir şeyde birleşen istiâredir. Servetini kaybedip sonra durumunu düzelter bir tâcir için kullanılan, "Batmış iken dirildi" ifadesi buna bir örnektir. b) İnadî istiâre. Tarafları bir şeyde birleşmeyen istiâredir. Cephanesini tüketmiş bir asker için asker mevcut olduğu halde yoklamada "yok" denilmesi gibi. Zira "mevcut" ile "yok" hiçbir nesnede birleşmez. 3. Taraflara ait özelliklerin söylenip söylenmemesine göre: a) Mutlak istiâre. Benzeyen veya benzetilenin uygun bir özelliğinin söylenmemiş olmasıdır. Bayram çocukları için, "Şu çiçeklere bak!" denilmesi gibi. b) Muraşşah istiâre. Benzetilenin uygun bir özelliğinin söylenmesidir. "Türk kuşu kuvvetli kanatlarıyla havayı yarıyordu" örneğinde uçak kuşa benzetilmiş, benzetilen unsur olan kuşla ilgili "kanat" zikredilmiştir. c) Mücerred istiâre. Benzeyenin uygun bir özelliğinin söylenmesidir. Çocuklar için, "Çiçekler el ele yürüyor" denilmesi gibi. El ele yürümek

çiçeğin (benzetilen) değil çiçeğe benzetenin insanların (benzeyen) bu benzetmeye uygun özelliğidir. 4. İstiâre ögesinin yaygın veya nâdir olarak kullanılmasına göre: a) Alışılmış istiâre. İstiâreyi teşkil eden özelliğin herkes tarafından hemen anlaşıldığı istiâredir. Birisi için "tilki" denildiği vakit onun kurnaz olduğunun anlaşılması gibi. Buna "istiâre-i mübtezele" veya "istiâre-i âmiye" de denilir. b) Alışılmamış istiâre. İstiâreyi oluşturan özelliğin düşünmeyi gerektirecek derecede kapalı olması sebebiyle herkes tarafından kolayca anlaşılamayan istiâredir. "Tabiatın sessiz çılgılığı" veya "ışığın suskun kucağında" denilmesi gibi. Buna "istiâre-i hâssiyeye" veya "istiâre-i garîbe" adı da verilir.

İstiârenin bunların dışında da bazı sınıflamaları yapılmıştır. Kullanılan kelimenin çeşidine göre isim ve masdarlarla yapılanlara "istiâre-i asliyye", fiil ve türevleriyle yapılanlara "istiâre-i tebeyye" denilmiş, kelimeler istihza ve latife amacıyla kullanılıp zıddı kastedildiği zaman "istiâre-i temlîhiyye" veya "istiâre-i tehek-kümiyye" adı verilmiştir (cimri kimse için "Hâtem", şiir diye saçma sapan şeyler söyleyen biri için "Fuzûlî" denilmesi gibi).

İstiâre, akılla duygular arasında bağlantı kurarak fikir ve hayalleri kuvvetlendirip anlatımı daha etkili hale getirir ve bu yönüyle düz ifadeye tercih edilir. Ayrıca okuyucu veya dinleyicinin tasavvur ve tahayyül imkânını zenginleştirir mânaya parlaklık katar. Alegori ve sembollerini kullanarak zihindeki bir şeyi benzer başka bir şeyle, özellikle soyut varlıkları somutlarla değiştirmek suretiyle daha etkili bir anlatım gücü sağlar. Adı konulmamış ruh hallerine, dış âlemde ödüncü alınan bir benzerlik vesilesiyle ad verme imkânı verdiği için istiârenin güçlü bir yapısı ve yaygın bir kullanımı vardır. Bu yönüyle ifadeye ait bir süsten ziyade dilin tabii bir parçası olarak günlük dilde de yer alır. Dilde başlı başına bir istiâre oluşturan kelimeler yanında (meselâ sersem yerine "kaz", ahmak yerine "angut", inatçı yerine "keçi" veya "katır", asık suratlı veya zalim yerine "Nemrut", âşık veya şaşkın yerine "Leylâ" vb.) bazı deyimler de (meselâ ağır söz, baştan çıkmak, kulak kabartmak, sözünde durmak, yufka yürekli) önemli bir yekûn teşkil eder.

Bir edebî sanat olarak istiâre teşbih ve mecazla yakından ilgilidir. Ancak teşbih-te benzeyen ve benzetilen birlikte kullanılırken istiârede bunlardan yalnızca biri yer alır. Mecazda ise (mürsel mecazda) isti-

arenin aksine benzetme amacı bulunmaz. İyî söylenmiş bir istiaredede hayal ve fikirler açık, benzetmeler aklın ve mantığın kabul edeceği derecede doğru ve tabii, ifadeler orijinal ve samimi olmalıdır. Ziyâ Paşa'nın *Harâbât Mukaddimesi*'nde eski şairleri anlatırken, "Yanıkır o âşıkın kitâbı / Nazmında kokar ciğer kebâbı" beytindeki hayalin ve mâna münasebetinin (âşığın kalbiyle ciğer kebâbı) bayağılığı gibi münasebetsiz mânalar üzerine benzerlik kurulmamalıdır.

İstiare sanatına Türk edebiyatında en çok klasik şairler ilgi duymuştur. Bunun sebebi, Osmanlı şiirinin klasik üslûbu ve mazmun denilen klişeleşmiş mecazlar yaratma gayretidir. Hemen her şair bir yığın harcâlem istiareyi bilmek ve yerî geldikçe kullanmak durumundaydı. Sevgili yerine nigâr, bût, âfet vb.; boy yerine nihâl, servi, ar'ar, şimşâd; dudak ve ağız yerine la'l, kadeh, hokka, nokta, gonca, gül gibi klişeler hep istiare esasına dayanmaktaydı. Klasik şiir geleneğinin terk edilmesiyle birlikte istiare yavaş yavaş sanatçıların ilgisini kaybetmiş, modern Türk şiirinde edebî sanatlara özenilmediği için yalnızca dilin tabii bir unsuru olarak daha dar bir kullanım alanıyla sınırlı kalmıştır. Bugün şiirlerde özel bir amaca yönelik olmadan sadece dilin tabii zenginliğiyle kullanılmakta ve adına da eğritileme denilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sibeveyhi, *Kitâbü Sibeveyhi* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1985, I, 316; Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî - M. Ali en-Neccâr), Kahire 1374/1955, II, 91, 156, 263 vd.; Ma'mer b. Müsennâ, *Ne'kâ'iz*, Leyden 1905-1908, I, 275; II, 589; Çahiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 153, 284; IV, 55; a.mlf., *Kitâbü'l-Hayevân*, II, 280-283; IV, 273-278; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* (nşr. I. Y. Krachkovsky), London 1935, s. 2, 11, 16, 17, 26, 30, 33, 44, 53, 56; İbn Abdürabbih, *el-'İkdû'l-ferid* (nşr. M. Saîd Aryan), Kahire 1359/1940, V, 338-340; Kudâme b. Ca'fer, *Cevâhirü'l-elfâz* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1350/1932, s. 5, 7-8; Rummânî, *en-Nüket fi 'i'câzi'l-Kur'ân* (*Şelâşü resâ'il fi 'i'câzi'l-Kur'ân* içinde, nşr. Muhammed Halefullah - M. Zağlûl Sellâm), Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 79-87; Hâtimî, *er-Risâletü'l-mûdîha* (nşr. M. Yûsuf Necm), Beyrut 1385/1965, s. 40-44, 69-73; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* (nşr. Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 295; Ebû'l-Hasan el-Cürcânî, *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve'l-Huşûmih* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm - Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1370/1951, s. 41; Bâkullânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, Kahire 1304/1886, s. 107-108; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde*, Kahire 1353/1934, I, 239-250; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 118-120; Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa* (nşr. H. Ritter), Beyrut 1403/1983, s. 20, 26-63, 219-241, 278-282, 296-

312, 368-375; a.mlf., *Delâ'ilü'l-i'câz* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1404/1984, s. 66-80, 98, 262, 391-393, 430-439, 462; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz*, Kahire 1317/1894, s. 81, 89, 90, 91-94, 215; Ebû Yakûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, Kahire 1356/1937, s. 174; Ziyâeddin İbnü'l-Esir, *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1411/1990, I, 342-354; İbn Ebû'l-İsba', *Bedî'ü'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1377/1957, s. 17-27; a.mlf., *Tahrîrû'l-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 97-101; İbnü'n-Nâzim, *el-Misbâḥ fi 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, Kahire 1341, s. 61; Kaṭîb el-Kazvîni, *el-İzâḥ fi 'ulûmî'l-belâğa*, Kahire 1368/1949, V, 43-183; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *el-Tirâzü'l-mütezzammîn li-esrârî'l-belâğa*, Kahire 1332/1914, I, 197-260; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, İstanbul 1330, s. 354-405; Zerküşî, *el-Burhân*, III, 419-432; Nâbî, *Hayriye* (haz. İskender Pala), İstanbul 1989, s. 153; Süleyman Paşa, *Mebâni'l-inşâ*, İstanbul 1294, I, 85-89; Diyarbekirli Said Paşa, *Mizânü'l-edeb*, İstanbul 1305, s. 335-347; Menemenlizâde Tâhir, *Osmanlı Edebiyatı*, İstanbul 1314, s. 194-206; Manastırlı Mehmed Rifat, *Mecâmiu'l-edeb*, İstanbul 1315, I/3, s. 256-261; Ali Nihad [Tarlan], *Edebi Sanatlara Dair*, İstanbul 1933, s. 42-44; İsmail Habib [Sevük], *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 356-362; Brockelmann, *GAL*, II, 235, 247-248; *Suppl.*, II, 259-260, 399, 571, 810; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 140-141; Zehrâ-yi Hânlerî [Ki-yâ], *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârsî-yi Derî*, Tahran 1348 hş., s. 49; Tâhirülmevlî, *Edebiyat Lûgâtı*, İstanbul 1973, s. 71-73; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 154-169; Cem Dilçin, *Örneklelerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 412-415; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 290-291; Muhammed el-Velî, "el-İstî'âre 'inde'el-Sekkâkî", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-ülûmî'l-insâniyye*, sy. 6, Dârülbeyzâ 1982-83, s. 179-191; S. A. Bonebakker, "İstî'âra", *EP* (İng.), IV, 248-252; Rekin Ertem, "İstî'âre", *TDEA*, V, 26-27; "Temsilî İstî'âre", a.e., VIII, 306.

İSMAİL DURMUŞ - İSKENDER PALA

İSTİÂZE (الاستعانة)

Kötülüklerden Allah'a sığınıp
O'ndan yardım isteme anlamında
bir terim.

Sözlükte "sığınmak, korunmak" anlamındaki *avz* (ıyâz, meâz) ile bu kökten türeyen *istiâze* aynı mânaya gelir. Terim olarak her türlü kötülükten korunabilmek için sözle Allah'ın yardım ve himayesini istemeyi ifade eder ve bunun için "eûzü, maazallah" (Allah'a sığınırım), "ne-üzübillâh" (Allah'a sığınırız) ibareleri kullanılır. Aynı kökten türeyen *taavvüz* de *istiâze* anlamındadır.

Kur'an-ı Kerim'de *istiâze* Allah lafzı ile yedi, rab ile sekiz, rahmân ismi ve cin ke-

limesiyle birer defa olmak üzere on yedi âyetle geçmektedir. Bu âyetlerde belirtildiği üzere Hz. Nûh bilmediği şeyi istemekten (Hûd 11/47), Yûsuf kendisine şehvetle yaklaşan kadından ve kardeşleriyle arasında cereyan eden olaylarda hata yapmaktan (Yûsuf 12/23, 79), Hz. Mûsâ kavmine karşı alaycı tavır takınmaktan (el-Bakara 2/67) ve âhirete inanmayan kibirliyle (el-Mü'min 40/27) onların düşmanlıklarından (ed-Duhân 44/20) Allah'a sığınmışlar ve onun yardımını istemişlerdir. Hz. Peygamber'e de başta şeytanların vesveseleriyle kalpleri kin dolu olanların ve hiçbir delile dayanmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışanların kötü niyet ve davranışları olmak üzere çeşitli şerlerden *istiâze*de bulunması emredilmiştir (el-A'râf 7/200; en-Nahl 16/98; el-Mü'minûn 23/97-98; el-Mü'min 40/56; Fussilet 41/36; el-Felak 113/1-5; en-Nâs 114/1-6). Kur'an'da ayrıca İmrân'ın zevcesinin (Âl-i İmrân 3/36) ve kızı Meryem'in (Meryem 19/18) *istiâzelerinden* söz edilmektedir. Cin sûresinin 6. âyetinde ise insanlardan bazılarının bir kısım cinlere sığındıkları bildirilmiş ve bunun doğru olmadığı belirtilmiştir.

İstîâze konusuna hadislerde de genişçe yer verilmiştir. Nesâî *es-Sünen*'inde *istiâze*yle ilgili olarak Hz. Peygamber'den mükerrerleriyle birlikte 111 hadis nakletmiş ("İstî'âze", I-65), hadisler, senedleri ve mükerrer olanları hazfedilip diğer hadis kaynaklarından yirmi yedi hadis ilâve edilmek suretiyle Hasan Abdülhamîd tarafından *Tehzîbü Kitâbî'l-İstî'âze* (Kahire 1989) ve Ukkâşe Abdülmennân et-Tîbî tarafından *el-İstî'âze keyfe ve li-mâzâ ve mimme iste'âze'r-Resûl* (Kahire 1413) adıyla yayımlanmıştır (diğer hadisler için bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "avz" md.). Bu hadislerde Hz. Peygamber bütün kötü sıfatlardan, fayda vermeyen işlerden, şeytanın vesvesesinden, dünya ve âhirette insana eziyet veren şeylerden Allah'a sığınmış, bu maksatla daha çok İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerini okumuş, bunu ashabına da tavsiye etmiştir.

Kıraat imamlarının ve fakihlerin çoğuna göre *istiâze* cümlesi, "eûzü billâhi mine's-şeytânî'r-racîm"dir (*Müsned*, VI, 394; Buhârî, "Bed'ü'l-halk", II, "Edeb", 76; Müslim, "Birr", 109-110; Kurtubî, I, 86-87). Ancak "eûzü billâhi's-semî'l-alîmî mine's-şeytânî'r-racîm" cümlesiyle de kıraate başlamak câiz görülmüş, özellikle sabah namazının ardından yapılan tilâvetlerde bu kıraat bazı İslâm ülkelerinde